

“ปู่จ่าน” ทางภาคเหนือ กับ “มัตทยก” ทางภาคกลาง

ในทุกสังคมจะมีแบ่งเป็นชนชั้นต่าง ๆ แต่ละชนชั้นจะมีบทบาทหน้าที่แตกต่างกัน

คนธรรมดาถือว่าอยู่คนละชั้นกับพระสงฆ์หรือนักบวช จะไปก้าวล้ำรุ่มร่ามไม่ได้เด็ดขาด ด้วยเหตุผลที่เราเชื่อกันว่าพระสงฆ์เป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้า หากเราได้ทำบุญประกอบพิธีกรรมทางศาสนาแล้ว จะทำให้ได้บุญและได้ขึ้นสวรรค์เมื่อเสียชีวิตไปแล้ว ทุกคนย่อมต้องการพ้นทุกข์ด้วยกันทั้งนั้นไม่ว่าในชาตินี้หรือชาติหน้า ซึ่งพระสงฆ์ช่วยได้

คนกลางที่จะทำหน้าที่ระหว่างคนธรรมดากับพระสงฆ์ ภาคเหนือเรียกว่า “ปู่จ่าน” ภาคกลางเรียกว่า “มัตทยก”

“ปู่จ่าน” เป็นคำเรียกที่ชาวบ้านทั่วไปเรียก คำเต็มคือ “ปู่อาจารย์” หรือ “ปู่อาจารย์”

หากอายุไม่มากนักบางแห่งก็เรียกว่า “ป้อจ่าน” หมายถึง พ่ออาจารย์

อาจารย์มณี พยอมยงค์ เขียนไว้ในหนังสือสารานุกรมเยาวชน ให้ความหมายของปู่อาจารย์ว่า

“ปู่อาจารย์ หมายถึง บุคคลที่มีความรู้ทางด้านพุทธศาสนาและพุทธศาสนพิธี เป็นผู้นำในการไหว้พระ รับศีล เวณทาน หรือการประกอบพิธีต่าง ๆ ทั้งการประกอบพิธีในวัดและในบ้าน

ผู้ที่จะเป็นปู่อาจารย์ได้นั้นกำหนดไว้ว่าจะต้องเป็นหนาน หรือผู้ลาสิกขาบทในขณะที่เป็นพระสงฆ์ ในการที่ชาวบ้านจะทำบุญไหว้พระต่าง ๆ ในวัดนั้น ปู่อาจารย์จะเป็นผู้กล่าวนำการไหว้ การรับศีล การอาราธนาธรรมและการโอภาสเวณทาน หรือการกล่าวมอบเครื่องไทยทานแก่พระสงฆ์ ส่วนในการทำพิธีในบ้านหรือนอกวัดนั้น ปู่อาจารย์ก็จะทำหน้าที่เดียวกันนี้ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า ปู่อาจารย์ทำหน้าที่เป็นตัวกลางที่จะประสานหรือทำความเข้าใจระหว่างชาวบ้านกับพระสงฆ์และศาสนพิธี

ในบางวัดที่เจ้าอาวาสไม่สันทัดเรื่องพิธีกรรม ก็จะมอบหมายให้ปู่อจารย์เป็นหลักในการดำเนินนี้ ในสมัยก่อนนั้นชาวบ้านจะให้ความเคารพและเชื่อฟังปู่อจารย์พอ ๆ กับพระสงฆ์ นอกเหนือจากการได้รับเครื่องไทยทานอย่างเดียวกับพระสงฆ์ในพิธีต่าง ๆ แล้ว ชาวบ้านจะรวบรวมข้าวเปลือกมอบให้แก่ปู่อจารย์ เพราะต้องการให้ปู่อจารย์มีเวลากับการดำเนินอย่างเต็มที่ โดยไม่ต้องไปตรากตรำทำนาอีก กล่าวกันว่าวัดไหนถ้าเจ้าอาวาสและปู่อจารย์ไม่กลมเกลียวกันแล้ว วัดนั้นมักจะเสื่อม ชาวบ้านอาจเรียกอาจารย์หรือปู่อจารย์ เป็นต้น ” (มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.2539)

จากความหมายดังกล่าว บ่งบอกว่าปู่อจารย์บางคนมีความรู้ทางพิธีกรรมมากกว่าเจ้าอาวาสบางรูปเสียอีก

การให้การยอมรับนับถือ “ปู่อจารย์” ของภาคเหนือปรากฏดังคำสุภาษิตที่คุ้นหูว่า “น้อยปดืเป็นอาจารย์ หานปดืเป็นจ้างขอ” ความหมายคือ “น้อย” คือผู้ที่เคยเป็นแค่เณร ความรู้ยังน้อยไม่ควรยกย่องให้ทำหน้าที่เป็นอาจารย์วัด ส่วน “หาน” คือผู้ที่บวชเป็นพระมาแล้ว ถือว่ามีความรู้มากควรยกย่องให้ทำหน้าที่เป็นอาจารย์วัด ไม่ควรให้ไปเป็นช่างขอซึ่งคนส่วนใหญ่ในสังคมก็เป็นกันได้

ผมได้พบปู่อจารย์คนหนึ่งในงานพิธีสวดศพ เป็นปู่อจารย์วัดเมืองกายชื่อ ร.ต.ต.ศรีหมื่น เจริญสุข รับนิมนต์รับผิชอบทั้งบ้านเมืองสาครน้อย เมืองสาครหลวง บ้านเสาหิน บ้านสันป่าเลียง

สอบถามปู่อจารย์วัดเมืองกายและปู่อจารย์วัดอื่น ๆ หลายคนสรุปได้ความว่า ผู้ที่จะเป็นปู่อจารย์ประจำวัดได้ น่าจะต้องมีองค์ประกอบคือ

1. เคยบวชเรียนมาแล้ว หากไม่เคยบวชเรียนมาเป็นปู่อจารย์ไม่ได้ เพราะจะไม่มีความรู้ด้านพิธีการทางศาสนาและขาดความเชื่อถือจากชาวบ้าน
2. ต้องมีความประพฤติดีคือ อย่างน้อยต้องประพฤติดีที่เรียกว่าน้อม ๆ พระ ประพฤติดีอย่างไรนั้น คงเป็นความดีทั่วไปที่ยอมรับกัน เช่น ไม่ดื่มเหล้าเมายา ไม่เสเพลประพฤติผิดทางชู้สาว กล่าวคือน่าจะหมายถึงประพฤติในศีล

5 ข้อ รวมทั้งความประพฤตินั้น ๆ เช่น มีน้ำใจต่อผู้อื่น ไม่ฉ้อฉลไม่โกง ไม่คิดเงินสินบน ไม่ขโมย เป็นที่น่าเคารพ เป็นตัวอย่างให้ชาวบ้านอื่นได้ เป็นต้น

3. ต้องเป็นผู้ทำได้ กล่าวแสดงออกคือ ผู้นำด้านพิธีสงฆ์ และผู้นำพิธีกรรมชาวบ้านได้
 4. ต้องคล่อง ผู้รับบอกว่าต้องมีคุณสมบัติคล่องแคล่ว หากเชื่องช้าก็จะเป็นปุ๋จ่านไม่ได้
 5. ต้องสละเวลาส่วนตัว และต้องมาอยู่ที่วัด เรื่องนี้ที่สำคัญปุ๋จ่านต้องมาประจำอยู่ที่วัด เพื่อที่หากมีชาวบ้านมาติดต่อให้ไปประกอบกิจกรรมศาสนาที่บ้านต้องพร้อมที่จะรับงานได้ หากมีภาระที่บ้านต้องออกไปประกอบอาชีพทำมาหากินคงทำงานนี้ไม่ได้ ดังนั้นปุ๋จ่านจะต้องประจำอยู่ที่วัด เพื่อคอยรับงานจากชาวบ้าน
- การจะเปลี่ยนตัวปุ๋จ่านนั้นขึ้นอยู่กับความประพฤติส่วนหนึ่ง หากความประพฤติไม่เรียบร้อยกรรมการวัดก็สามารถเปลี่ยนตัวได้ หรือหากอายุมากแล้วก็เปลี่ยนตัวได้ ด้านอายุนั้นไม่ได้มีการกำหนดว่าต้องมีอายุเท่าไรจึงเลิกทำหน้าที่ แต่ขึ้นอยู่กับความจำไม่หลงลืม ปุ๋จ่านบางคนอายุมากและเริ่มหลงลืมก็มักถูกเปลี่ยนตัว ผู้ที่จะมาทำหน้าที่ต่อมักมีการวางตัวไวล่วงหน้าแล้วว่าใครมีความเหมาะสม

ภาคกลางเรียกผู้ทำหน้าที่เหมือนปุ๋จ่านนี้ว่า “มัททายก” คุณสมบัติไม่แตกต่างกันคือ ต้องบวชเรียนมาแล้ว มีความประพฤติดีเป็นผู้ทำได้

แต่ข้อหนึ่งที่ดูเหมือนจะเป็นความแตกต่างระหว่างปุ๋จ่านของภาคเหนือ กับมัททายกของภาคกลางคือ ข้อ 4 ที่ว่ามัททายกต้องประจำอยู่ที่วัดเพื่อว่าจะมีผู้มานิมนต์ไปทำกิจทางศาสนา มัททายกทางภาคกลางไม่จำเป็นต้องประจำอยู่ที่วัด อยู่ที่บ้านทำมาหากินไปตามปกติ หากมีชาวบ้านจะจัดงานทำบุญ งานศพ ก็มาตามได้ที่บ้าน แม้ไม่ได้อยู่วัดก็ต้องมีความพร้อมพอสมควร ผู้ที่รับหน้าที่มัททายกก็ต้องพอมีฐานะอยู่บ้างคือ ไม่ต้องทำงานก็มีเหลือกินแล้ว แม้จะไม่มีรายได้แต่ก็ได้รับเกียรติจากสังคมที่แตกต่างต่างกันในส่วนสำคัญคือ ผู้ที่บวชเรียนแล้วทางภาคกลางนั้นมีมากมายเพราะเป็นประเพณีที่ชายอายุ 20 ปีต้องบวชทดแทนพระคุณพ่อแม่ ดังนั้นคนที่ผ่านการบวชเรียนหรือที่ทางภาคเหนือเรียกว่า “หนาน” นั้นมีมากมาย ดังนั้นผู้ที่จะมาเป็นมัททายกได้จึงมีให้เลือกมาก ซึ่งน่าจะต้องมิให้เลือกมากกว่าทางภาคเหนือที่การบวชพระไม่ใช่ประเพณีโดยตรง

แต่เมื่อสอบถามปุ๋จ่านบางคนก็บอกว่า บางครั้งก็ไม่จำเป็นต้องอยู่ที่วัด อาจจะอยู่ที่บ้านคอยให้ชาวบ้านที่มีงานมาตามไปช่วยงาน เช่น งานศพ เมื่อรู้ก็ต้องไปที่บ้านเจ้าภาพ จัดการด้านพิธีกรรมรวมทั้งกำหนดวันที่ฤกษ์ดีในวันเผาศพ

น่าสนใจตรงที่อาจารย์ฉวี พยอมยงค์ ให้ความหมายของปุ๋จ่านประการหนึ่งที่ว่า สมัยก่อนชาวบ้านจะนำข้าวสารมามอบให้ปุ๋จ่านเพื่อใช้ครองชีพไม่ต้องไปเสียเวลาทำนา บ่งบอกว่าทางภาคเหนือให้ความสำคัญกับหน้าที่ของปุ๋จ่านมาก และความจำเป็นต้องอาศัย “ปุ๋จ่าน” จะขาดเสียมิได้

จึงเสมือนว่าปุ๋จ่านจะประกอบอาชีพเหมือนกับชาวบ้านอื่น ๆ ไม่ได้ จึงมีคำถามว่า แล้วปุ๋จ่านจะอยู่อย่างไร มีรายได้เพียงพอกับการครองชีพหรือไม่?

สอบถามปู่จ่านหลายคนบอกว่า ค่าครองชีพพออยู่ได้แต่ก็แยกเป็นพื้นที่ เช่น ปู่จ่านวัดในตัวเมืองเชียงใหม่ ของปัจจัย (เงิน) มักได้เท่ากับพระ เช่น ถวายปัจจัยให้พระ 300 บาท ก็ถวายปู่จ่าน 300 บาทด้วยเช่นกัน ดังนั้นหน้าของก็ไม่ต้องหมายเหตุไว้ว่าถวายพระหรือถวายปู่จ่าน แต่ปู่จ่านอำเภอรอบนอกมักได้น้อยและมักไม่เพียงพอที่จะยังชีพได้ เช่น ปู่จ่านอำเภอหางดง บอกว่ามักได้น้อยกว่าพระ อาจได้สัก 100 บาทหากถวายพระ 300 บาท ดังนั้นที่หน้าของจะต้องหมายความว่า “ของอาจารย์” เพื่อมิให้สับสนกับของถวายพระ

การรับของปัจจัยนี้ เป็นอีกข้อหนึ่งที่เป็นความแตกต่างของภาคเหนือและภาคกลาง

มัททยกภาคกลางไม่รับของปัจจัย และชาวบ้านทั่วไปก็รู้ว่าไม่ต้องเตรียมปัจจัยใส่ซองมอบให้มัททยก อาจดูเหมือนกับว่ามัททยกทางภาคกลางมีความสำคัญทางด้านสังคมน้อยกว่า “ปู่จ่าน” ทางภาคเหนือ

คราวเมื่อไปร่วมงานศพญาติเมื่อไม่นานมานี้ที่จังหวัดจันทบุรี มัททยกที่มาช่วยงานศพเป็นคนในหมู่บ้านที่ผ่านการบวชเรียนมาแล้วหลายพรรษาจนเกือบเป็นเจ้าอาวาสอยู่แล้ว ต่อมาสึกมาแต่งงานใช้ชีวิตแบบคนทั่วไป หากชาวบ้านมีงานพิธีสงฆ์ก็จะไปขอให้มาช่วยงานทำหน้าที่จัดที่นั่งของพระที่จะมาสวด ซึ่งความจริงหน้าที่นี้ชาวบ้านแทบทุกคนก็จัดได้หมด เพราะส่วนใหญ่ผ่านการบวชมาแล้ว หน้าที่หลักคือ การอาราธนาศีล อาราธนาธรรม หลังจากนั้นก็หมดหน้าที่

ภาระหน้าที่มีไม่มาก และชาวบ้านส่วนใหญ่ก็ผ่านการบวชมาแล้วแทบทั้งสิ้น จึงดูเหมือนสังคมทางภาคกลางไม่ค่อยให้ความสำคัญกับมัททยกมากนัก หากมัททยกคิดฐานะจำเป็นจริง ๆ ก็อาจไหว้วานใครคนใดคนหนึ่งที่อยู่ใกล้พอมาช่วยอาราธนาศีล อาราธนาธรรมแทนได้ แต่หากเป็นปู่จ่านทางภาคเหนือคงหาคนมาแทนเช่นนั้นไม่ได้ และปู่จ่านย่อมมีความรู้ทางพิธีสงฆ์มากกว่าคนอื่น เพราะคนอื่นไม่ได้บวชเรียนมา

ด้วยเหตุว่ามัททยกทางภาคกลางหน้าที่มีไม่มาก และความสำคัญมีน้อย ภาคกลางจึงไม่ต้องมอบของปัจจัยให้ อีกทั้งไม่ต้องเตรียมสิ่งของเครื่องใช้ใส่ถังใส่ลังไว้ให้มัททยกเหมือนที่เตรียมไว้ให้ปู่จ่านอีกชุดหนึ่งนอกเหนือจากถวายพระ

มัททยกที่กล่าวถึงเป็นชุมชนที่อำเภอแหลมสิงห์ จังหวัดจันทบุรีเท่านั้น ที่้องที่อื่นอาจแตกต่างกัน แต่เชื่อว่าคล้ายคลึงกันดังที่กล่าวมาข้างต้น

ความแตกต่างสำคัญระหว่างปู่จ่านของภาคเหนือกับมัททยกของภาคกลางอีกประการหนึ่งคือ ปู่จ่านต้องทำหน้าที่ด้านอื่นด้วยที่ไม่ใช่หน้าที่ของสงฆ์คือ ทำพิธีขึ้นท้าวทั้งสี่ พิธีส่งเคราะห์ พิธีสะเดาะเคราะห์

พิธี “ส่งเคราะห์” ปู่จ่านของวัดเกตการามเล่าเรื่องพิธีนี้ว่า “เป็นความเชื่อของชาวบ้านมาแต่โบราณซึ่งเป็นเรื่องที่ดี ไม่เกิดโทษหรือความเสื่อมเสียต่อชุมชน เป็นการสะเดาะเคราะห์ให้หมดไป ชาวบ้านก็จะมาขอให้ทำพิธีคือ ขอให้ไปส่งสะเดาะให้หน่อย ส่วนใหญ่จะไม่สบาย เมื่อไปให้หมอเข้าทรงดู (หมอพื้นบ้าน) มักทักว่าไปที่นั่นที่นี้มาแล้วถูกผีทักให้เรตกใจ เช่น เดินไปที่ต้นไม้ใหญ่ นางไม้ไม่ได้กินอะไรก็มาทักเรา เราจะสะดุ้งจิตไม่สบายและทำให้เจ็บไข้ได้ป่วย ต้องไปหาปู่จ่านให้ทำพิธีกรรมทำสะเดาะ อาจจะไม่ใช่ปู่จ่านก็ได้ ไปหาคนที่เคยบวชเรียนแล้วก็ได้

“ก็ต้องทำดวงส่งไป มีคำกล่าวเป็นภาษาเมืองอาจเรียกว่าคาถาก็ได้ ในดวงจะมีของเช่น ไห้ว เช่น บุหรี่ เมี่ยง หมาก พลุ ข้าวต้ม ขนมน เนื้อสุก บางทีมีที่ทักอยากกินเนื้อดิบ ปลาดิบ ก็ใส่ไป ขึ้นอยู่กับที่หมดทุกอย่างไว้ เช่น คนนี้ป่วยเพราะเดินไปทักได้ ไปสะดุ้งตื่นไม่ใหญ่มาทักเราอยากจะกินจิ้นลาบ แกงอ่อม ไก่คู่ เหล้าขาว ก็มี ก็ต้องใส่ไปในดวง ”

ปู่จ่านวัดหนองบัว ตำบลหนองตอง อำเภอหางดง ชื่อพ่อหนานหวาน ศรีกันทา ให้ข้อมูลด้านการส่งเคราะห์เพิ่มเติมว่า“สิ่งของในกระทงเรียกว่า เครื่องสี่ คือ ต้องมี 4 ชิ้น คือ ข้าว 4 แกงส้มแครงหวาน 4 บุหรี่ 4 เมี่ยง 4 หมาก 4 เทียน 4 กล้วยอ้อย 4 มีน้ำขมิ้นส้มป่อย มีจ้อหรือธงสีขาวสามเหลี่ยมปักในกระทง ใช้ดินน้ำมันปั้นเป็นรูปสัตว์ตามราศีของเจ้าของพิธี และใช้ดินน้ำมันปั้นเป็นรูปเทวดา พิธีกรรมไปทำที่บ้านของเจ้าของพิธี มีการกล่าวคาถาใช้เวลาประมาณครึ่งชั่วโมงก็เสร็จ หลังจากนั้นก็ผูกข้อมือและทำพิธีปิดเคราะห์คือ ให้เจ้าของพิธีแบมือทั้งสองข้างและใช้ด้ายสายสิญค์ปิดที่ฝ่ามือออกมานอกตัว และกล่าวคาถาเป็นอันจบ คำส่งเคราะห์เรียกว่า คำขันตั้งเป็นเงิน 36 บาท”

ดังนั้นรายได้ของ “ปู่จ่าน” นอกจากเงินที่ได้จากเจ้าภาพมอบให้แล้ว เงินค่าครองชีพอีกส่วนหนึ่งได้จากการทำพิธีให้ชาวบ้าน เช่น พิธีขึ้นท้าวทั้งสี่ สำหรับงานมงคลต่าง ๆ หรือ พิธีส่งเคราะห์หรือสะเดาะเคราะห์

ปู่จ่านประจำวัดในตัวเมืองเชียงใหม่บอกว่า “พออยู่ได้” ปู่จ่านประจำวัดต่างอำเภอ (อำเภอหางดง) บอกว่า “ยากที่จะพอใช้” การรับหน้าที่ปู่จ่านประจำวัด บางแห่งบอกว่าจำยอมเป็นปู่จ่าน เพราะชุมชนผลักดันให้เป็น ต้องเสียสละเวลาส่วนตัวมาก ไม่ได้ทำงานหารายได้ หากมีคนอื่นเป็นแทนจะเลิก

ดังนั้นผู้ที่จะเป็นปู่จ่านจะต้องมีจิตใจที่ต้องการช่วยเหลือสังคม หรือชุมชนส่วนหนึ่งด้วย และหากมีอาชีพอื่นที่ทำรายได้ให้มากกว่าการเป็นปู่จ่าน ก็คงไม่อยากจะมาเป็นปู่จ่านเพราะต้องเสียเวลาอีกทั้งต้องมีความพร้อมอยู่เสมอ หากชาวบ้านมาแจ้งให้ไปประกอบพิธีกรรมทางศาสนา

หน้าที่ของปู่จันททางภาคเหนืออีกประการหนึ่งคือ การจัดงานศพ ปู่จันทจะต้องไปจัดการเกี่ยวกับศพ ตั้งแต่การ
แนะนำเจ้าภาพ การจัดใส่โลงเรือไปจนถึง “เสียดศพ” ที่ภาคกลางเรียกว่า “ปลงศพ” หรือภาษาเขียนว่า “ฌาปนกิจศพ”

หน้าที่ดังกล่าว ทางภาคกลางเป็นหน้าที่ของ “สัปเหร่อ” โดยชัดแจ้ง ตั้งแต่การนำศพจากโรงพยาบาลกลับบ้านใส่
โลง จนถึงพิธีที่วัดและที่ป่าช้า รุ่งขึ้นต้องทำพิธีเก็บอัฐิมอบให้ญาติเป็นอันเสร็จพิธี เสร็จพิธีเจ้าภาพใส่ซองปัจจัยให้ 3,000 –
5,000 บาท รายได้พอครองชีพได้สบาย “สัปเหร่อ” มักสืบทอดจากรุ่นพ่อมารุ่นลูก อาจถือได้ว่าเป็นอาชีพหนึ่ง

จึงดูเหมือนว่า “ปู่จันท” ของเราทำหลายหน้าที่อยู่เหมือนกัน ทั้งทำหน้าที่เป็น “มัคทายก” แบบทางภาคกลาง ทำ
หน้าที่ส่งเคราะห์ สะเดาะเคราะห์ อีกทั้งต้องทำหน้าที่เป็น “สัปเหร่อ” อีก ด้วยเหตุผลดังกล่าว “ซองปัจจัย” ควรต้องได้เพิ่ม
มากขึ้น จึงฝากมายังเจ้าภาพโดยทั่วกัน

แหล่งที่มา :-

อนุ เนินหาด. 2547. ผีปู่ย่า พระสงฆ์ ปู่จันท ป้าเอี้ยว และสัปเหร่อ. เชียงใหม่ : นพบุรุษการพิมพ์ .

มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์. 2539. สารานุกรมวัฒนธรรมไทย. ภาคเหนือ : ฉบับต้นแบบ .

[กรุงเทพฯ] : มูลนิธิ .